

Neque tum eos illa opinio fefellit. Nam Zeuxi illico quævisit ab eis, quasnam virgines formosas haberent. Illi autem statim hominem deduxerunt in palestram, atque ei pueros ostenderunt multos, magna præditos dignitate. Etenim quodam tempore Crotoniatæ multum omnibus corporum viribus et dignitatibus antesteterunt, atque honestissimas ex gymnico certamine victorias domum cum maxima laude retulerunt. Quum puerorum igitur formas et corpora magno hic opere miraretur: Horum, inquit illi, sorores sunt apud nos virgines; quare, qua sint illæ dignitate, potes ex his suspicari. Præbete igitur mihi, quæso, inquit, ex istis virginibus formosissimas, dum pingo id, quod pollicitus sum vobis, ut mutum in simulacrum ex animali exemplo veritas transferatur.

Tum Crotoniatæ, publico de consilio, virgines unum in locum conduxerunt, et pictori, quas vellet, eligendi potestatem dederunt. Ille autem quinque delegit; quarum nomina multi poetæ memoriæ tradiderunt, quod ejus essent judicio probatæ, qui verissimum pulchritudinis habere judicium debuisset. Neque enim putavit, omnia, quæ quæreret ad venustatem, uno in corpore se reperire posse; ideo quod nihil, simplici in genere, omni ex parte perfectum natura expolivit: itaque, tanquam ceteris non sit habitura quod largiatur, si uni cuncta con-

cesserit, aliud alii commodi, aliquo adjuncto incommodo, muneratur.

II. Quod quoniam nobis quoque voluntatis accidit, ut artem dicendi perscriberemus, non unum aliquod proposuimus exemplum, cujus omnes partes, quocumque essent in genere, exprimendæ nobis necessario viderentur: sed, omnibus unum in locum coactis scriptoribus, quod quisque commodissime præcipere videbatur, excerpimus, et ex variis ingeniis excellentissima quæque libavimus. Ex his enim, qui nomine et memoria digni sunt, nec nihil optime, nec omnia præclarissime quisquam dicere nobis videbatur. Quapropter stultitia visa est, aut a bene inventis alicujus recedere, si quo in vitio ejus offenderemur, aut ad vitia quoque ejus accedere, cujus aliquo bene præcepto duceremur.

Quod si in ceteris quoque studiis a multis eligere homines commodissimum quodque, quam sese uni alicui certo vellent addicere, minus in arrogantia offenderent; non tantopere in vitiis perseverarent; aliquanto levius ex inscientia laborarent. Ac si par in nobis hujus artis, atque in illo picturæ, scientia fuisset, fortasse magis hoc suo in genere opus nostrum, quam ille in sua pictura nobilis enteret. Ex majore enim copia nobis, quam illi, fuit exemplorum eligendi potestas. Ille una ex urbe, et ex eo nu-

mero virginum, quæ tum erant, eligere potuit: nobis omnium, quicumque fuerunt, ab ultimo principio hujus præceptionis usque ad hoc tempus, expositis copiis, quodcumque placeret, eligendi potestas fuit.

Ac veteres quidem scriptores artis, usque a principe illo atque inventore Tisia repetitos, unum in locum conduxit Aristoteles, et nominatim cujusque præcepta magna cónquisita cura perspicue conscripsit, atque enodata diligenter exposuit: ac tantum inventoribus ipsis suavitate et brevitate dicendi præstitit, ut nemo illorum præcepta ex ipsorum libris cognoscat, sed omnes, qui, quod illi præcipiant, velint intelligere, ad hunc, quasi ad quemdam multo commodiorem explicatorem, revertantur. Atque hic quidem ipse, et sese ipsum nobis, et eos, qui ante se fuerant, in medio posuit, ut et ceteros, et se ipsum per se cognosceremus: ab hoc autem qui profecti sunt, quanquam in maximis philosophiæ partibus operæ plurimum consumserunt, sicut et ipse, cujus instituta sequebantur, fecerant; tamen permulta nobis præcepta dicendi reliquerunt. Atque alii quoque alio ex fonte præceptores dicendi emanaverunt, qui item permultum ad dicendum, si quid ars proficit, opitulati sunt: nam fuit tempore eodem, quo Aristoteles, magnus et nobilis rhetor Isocrates: cujus ipsius quam constet esse artem,

non invenimus. Discipulorum autem atque eorum, qui protinus ab hac sunt disciplina profecti, multa de arte præcepta reperimus.

III. Ex his duabus diversis sicuti familiis, quarum altera quam versaretur in philosophia, nonnullam rhetoriæ quoque artis sibi curam assumebat, altera vero omnis in dicendi erat studio et præceptione occupata, unum quoddam est conflatum genus a posterioribus, qui ab utrisque ea, quæ commode dici videbantur, in suas artes contulerunt: quos ipsos simul, atque illos superiores, nos nobis omnes, quoad facultas tulit, proposuimus, et ex nostro quoque nonnihil in commune contulimus.

Quod si ea, quæ in his libris exponuntur, tantopere eligenda fuerunt, quanto studio electa sunt, profecto neque nos, neque alios industriæ nostræ pœnitebit. Sin autem temere aliquid alicujus præterisse, aut non satis eleganter secuti videbimur, docti ab aliquo, facile et libenter sententiam commutabimus. Non enim parum cognosse, sed in parum cognito stulte et diu perseverasse turpe est: propterea quod alterum communi hominum infirmitati, alterum singulari uniuscujusque vitio est attributum. Quare nos quidem sine ulla affirmatione, simul quærentes, dubitanter unumquodque dicemus, ne, dum parvulum hoc consequimur, ut satis commode hæc perscripsisse videamur, illud

amittamus, quod maximum est, ut ne cui rei temere atque arroganter assenserimus. Verum hoc quidem nos, et in hoc tempore, et in omni vita studiose, quoad facultas feret, consequemur. Nunc autem, ne longius oratio progressa videatur, de reliquis, quæ præcipienda videntur esse, dicemus.

Igitur primus liber, exposito genere hujus artis, et officio, et fine, et materia, et partibus, genera controversiarum, et inventiones, et constitutiones, et judicationes continebat, deinde partes orationis, et in eas omnes omnia præcepta. Quare quum in eo ceteris de rebus distinctius dictum sit, disperse autem de confirmatione et de reprehensione: nunc certos confirmandi et reprehendendi in singula causarum genera locos tradendos arbitramur. Et quia, quo pacto tractari conveniret argumentationes, in libro primo non indiligenter expositum est, hic tantum ipsa inventa unamquamque in rem exponuntur simpliciter, sine ulla exornatione, ut ex hoc inventa ipsa, ex superiore autem expositio inventorum petatur. Quare hæc, quæ nunc præcipiuntur, ad confirmationis et reprehensionis partes referre oportebit.

IV. Omnis et demonstrativa, et deliberativa, et judicialis causa, necesse est in aliquo eorum, quæ ante exposita sunt, constitutionis genere, uno pluribusve, versetur. Hoc quantum ita est, tamen

quum communiter quædam de omnibus præcipi possint, separatim quoque aliæ sunt cujusque generis, et diversæ præceptiones. Aliud enim laus aut vituperatio, aliud sententiæ dictio, aliud accusatio, aut recusatio, conficere debet. In judiciis, quid æquum sit, quaritur; in demonstrationibus, quid honestum; in deliberationibus, ut nos arbitramur, quid honestum sit, et quid utile: nam ceteri utilitatis modo finem in suadendo et in dissuadendo exponi oportere arbitrati sunt.

Quorum igitur generum fines et exitus diversi sunt, eorum præcepta eadem esse non possunt. Neque nunc hoc dicimus, non easdem incidere constitutiones; verumtamen oratio quædam ex ipso fine et ex genere causæ nascitur, quæ pertineat ad vitæ alicujus demonstrationem, aut ad sententiæ dictionem. Quare nunc in exponendis controversiis, in judiciali genere causarum et præceptorum versabimur. Ex quo pleraque in cetera quoque causarum genera, simili implicata controversia, nulla cum difficultate transferentur: post autem separatim de reliquis dicemus.

Nunc ¹ ab conjecturali constitutione proficiscemur; cujus exemplum sit hoc expositum: « In itinere quidam proficiscentem ad mercatum quem-

« dam, et secum aliquantum nummorum ferentem,
 « est consecutus. Cum hoc, ut fere fit, in via ser-
 « monem contulit: ex quo factum est, ut illud iter
 « familiarius facere vellent. Quare, quum in eam-
 « dem tabernam devertissent, simul cœnare, et in
 « eodem loco somnum capere voluerunt. Cœnati
 « discubuerunt ibidem. Caupo autem (nam ita di-
 « citur post inventum, quum in alio maleficio de-
 « prehensus esset) quum illum alterum, videlicet
 « qui nummos haberet, animadvertisset: noctu,
 « postquam illos ¹ arctius, ut fit, ex lassitudine
 « dormire sensit, accessit, et alterius eorum, qui
 « sine nummis erat, gladium propter appositum e-
 « vagina eduxit, et illum alterum occidit, nummos
 « abstulit, gladium cruentatum in vaginam recon-
 « didit, ipse sese in lectum suum recepit. Ille au-
 « tem, cujus gladio occisio erat facta, multo ante
 « lucem surrexit, comitem ² suum inclamavit semel
 « et sapius. Illum somno impeditum non respon-
 « dere existimavit: ipse gladium, et cetera, quæ
 « secum attulerat, sustulit, solus profectus est.
 « Caupo non multo post conclamavit, hominem
 « esse occisum, et cum quibusdam deversoribus
 « illum, qui ante exierat, consequitur. In itinere
 « hominem comprehendit, gladium ejus e vagina

¹ Arctius jam. ² Illum suum,

« educit, reperit cruentum: homo in urbem ab illis
 « deducitur, ac reus fit. » In hac causa intentio est
 « criminis, « Occidisti. » Depulsio, « Non occidi. »
 Ex quibus constitutio est. Quæstio eadem in con-
 jecturali, quæ judicatio, « Occiderintne? »

V. Nunc exponemus locos, quorum pars aliqua
 in omnem conjecturalem incidit controversiam.
 Hoc autem et in horum locorum expositione, et in
 ceterorum, oportebit attendere, non omnes in om-
 nem causam convenire. Ut enim omne nomen ex
 aliquibus, non ex omnibus litteris scribitur: sic
 omnem in causam non omnis argumentorum copia,
 sed eorum necessaria pars aliqua conveniet. Omnis
 igitur, ex causa, ex persona, ex facto ipso, con-
 jectura capienda est.

Causa distribuitur in impulsionem, et in ratio-
 cinationem. Impulsio est, quæ sine cogitatione per
 quamdam affectionem animi facere aliquid hortat-
 ur, ut amor, iracundia, ægritudo, vinolentia, et
 omnino omnia, in quibus animus ita videtur affectus
 fuisse, ut rem perspicere cum consilio et cura
 non potuerit; et id, quod fecit, impetu quodam
 animi potius, quam cogitatione fecerit. Ratio-
 cinationem autem est diligens et considerata faciendi
 aliquid, aut non faciendi excogitatio. Ea dicitur
 interfuisse tum, quum aliquid faciendum, aut non
 faciendum, certa de causa vitasse, aut secutus

esse animus videtur, ut, si amicitiae quid causa factum dicetur, si inimici ulciscendi, si metus, si gloriae, si pecuniae, si denique, ut omnia generatim amplectamur, alicujus retinendi, augendi, adipiscendive commodi, aut contra rejiciendi, diminuendi, devitandive incommodi causa. Nam horum in genus alterutrum illa quoque incident, in quibus aut incommodum aliquod majoris vitandi incommodi causa, aut majoris adipiscendi commodi, suscipitur, aut commodum aliquod majoris adipiscendi commodi, aut majoris vitandi incommodi, praeritur.

Hic locus sicut aliquod fundamentum est hujus constitutionis; nam nihil factum esse cuiquam probatur, nisi aliquid, quare factum sit, ostenditur. Ergo accusator, quum aliquid impulsione factum esse dicet, illum impetum, et quamdam commotionem animi, affectionemque verbis et sententiis amplificare debet, et ostendere, quanta vis amoris sit, quanta animi perturbatio ex iracundia fiat, aut ex aliqua causa earum, qua impulsus aliquem id fecisse dicet. Hic et exemplorum commemoratione, qui simili impulsu aliquid commiserint, et similitudinum collatione, et ipsius animi affectionis explicatione, curandum est, ut non mirum videatur, si quod ad facinus tali perturbatione commotus animus accesserit.

VI. Quum autem non impulsione, verum ratiocinatione aliquem commisisse quid dicet, quid commodi sit secutus, aut quid incommodi fugerit, demonstrabit, et id augebit, quam maxime poterit, ut, quoad ejus fieri possit, idonea quam maxime causa ad peccandum hortata videatur. Si gloriae causa; quantam gloriam consecuturam existimavit: item si dominationis, si pecuniae, si amicitiae, si inimicitiarum; et omnino quicquid erit, quod causae fuisse dicet, id summe augere debet. Et hoc eum magnopere considerare oportebit, non quid in veritate modo, verum etiam vehementius, quid in opinione ejus, quem arguet, fuerit. Nihil enim refert, non fuisse, aut non esse aliquid commodi, aut incommodi, si ostendi potest, ei visum esse, qui arguatur. Nam opinio dupliciter fallit homines; quum aut res aliusmodi est, ac putatur, aut non is eventus est, quem arbitrati sunt. Res aliusmodi est tum, quum aut id, quod bonum est, malum putant; aut contra, quod malum est, bonum; aut quod nec malum est, nec bonum, malum, aut bonum; aut quod malum, aut bonum est, nec malum, nec bonum.

Hoc intellecto, si quis negabit, ullam esse pecuniam, fratris aut amici vitam, aut denique officio antiquiorem, aut suaviorem, non erit hoc accusatori negandum. Nam in eum culpa, et summum

odium transferetur, qui id, quod tam vere et pie dicitur, negabit. Verum illud dicendum erit, illi non esse ita visum: quod sumi oportet ex iis, quæ ad personam pertinent, de quo post dicendum est.

VII. Eventus autem tum fallit, quum aliter accidit, atque ii, qui arguuntur, arbitrati esse dicuntur: ut, si qui dicatur alium occidisse, ac voluerit, quod aut similitudine, aut suspicione, aut demonstratione falsa deceptus sit; aut eum necasse, cujus testamento non sit heres, quod ejus testamento se heredem arbitratus sit. Non enim ex eventu cogitationem spectari oportere; sed qua cogitatione et spe ad maleficium profectus sit, considerare; et quo animo quid quisque faciat, non quò casu utatur, ad rem pertinere.

In hoc autem loco, caput illud erit accusatori, si demonstrare poterit, alii nemini causam fuisse faciendi; secundarium, si tantam, aut tam idoneam nemini. Sin fuisse aliis quoque causa faciendi videbitur; aut potestas aliis defuisse demonstranda est, aut facultas, aut voluntas. Potestas, si aut nescisse, aut non affuisse, aut conficere aliquid non potuisse dicitur. Facultas, si ratio, adjutores, adjumenta, et cetera, quæ ad rem pertinebunt, defuisse alicui

r Si quis.

demonstrabuntur. Voluntas, si animus a talibus factis vacuus, et integer esse dicitur. Postremo, quas ad defensionem rationes reo dabimus, iis accusator ad alios ex culpa eximendos abutetur. Verum id brevi faciendum est, et in unum multa sunt conducenda, ut ne alterius defendendi causa hunc accusare, sed hujus accusandi causa defendere alterum videatur,

VIII. Atque accusatori quidem hæc fere sunt in causa facienda, et consideranda. Defensor autem ex contrario primum impulsionem aut nullam fuisse dicet, aut, si fuisse concedet, extenuabit, et parvulam quamdam fuisse demonstrabit, aut non ex ea solere hujusmodi facta nasci, docebit. Quo et erit in loco demonstrandum, quæ vis et natura ejus sit affectionis, qua impulsus aliquid reus commisisse dicitur: in quo et exempla, et similitudines erunt proferendæ, et ipsa diligenter natura ejus affectionis quam lenissime quietissimam ad partem explicanda, ut et res ipsa a facto crudeli et turbulento ad quoddam mitius et tranquillius traducatur, et oratio tamen ad animum ejus, qui audiet, et ad animi quemdam intimum sensum accommodetur.

Ratiocinationis autem suspiciones infirmabit, si aut commodum nullum fuisse, aut parvum, aut aliis magis fuisse, aut nihilo sibi magis, quam aliis,

aut incommodum sibi majus, quam commodum dicit: ut nequaquam fuerit illius commodi, quod expetium dicatur, magnitudo aut cum eo incommodo, quod acciderit, aut cum illo periculo, quod subeatur, comparanda: qui omnes loci similiter in incommodi quoque vitatione tractabuntur.

Si accusator dixerit, eum id esse secutum, quod ei visum sit commodum, aut id fugisse, quod putarit esse incommodum, quanquam in falsa fuerit opinione: demonstrandum erit defensori, neminem tanta esse stultitia, qui tali in re possit veritatem ignorare. Quod si id concedatur, illud non concessum iri; ne dubitasse quidem hunc, quid ejus juris esset, sed id, quod falsum fuerit, sine ulla dubitatione pro falso, quod verum, pro vero probasse. Quod si dubitaverit, summæ fuisse amentia, dubia spe impulsus, certum in periculum se committere. Quemadmodum autem accusator, quum ab aliis culpam ¹ demovebit, defensoris locis utetur: sic iis locis, qui accusatori dati sunt, utetur reus, quum in alios ab se crimen volet transferre.

IX. Ex persona autem conjectura capietur, si eæ res, quæ personis attributæ sunt, diligenter considerabuntur, quas omnes in primo libro exposuimus. Nam et de nomine nonnunquam ali-

¹ Dimovebit.

quid suspicionis nascitur. Nomen autem quum dicimus, cognomen quoque intelligatur oportet. De hominis enim certo et proprio vocabulo agitur: ut si dicamus, « Idcirco aliquem Caldum vocari, « quod temerario et repentino consilio sit; » aut si, « ¹ Ea re hominibus Græcis imperitiis verba « dedisse, quod Clodius, aut Cæcilius, aut Mucius, « vocarentur. » Et de natura licet aliquantulum ducere suspicionis. Omnia enim hæc, vir, an mulier; hujus, an illius civitatis sit; quibus sit majoribus, quibus consanguineis, qua ætate, quo animo, quo corpore, quæ naturæ sunt attributa, ad aliquam conjecturam faciendam pertinebunt. Et ex victu multæ trahuntur suspensiones, quum, quemadmodum, et apud quos, et a quibus educatus ac eruditus sit, quæritur, et quibuscum vivat, qua ratione vitæ, quo more domestico vivat. Et ex fortuna sæpe argumentatio nascitur, quum servus an liber, pecuniosus an pauper, nobilis an ignobilis, felix an infelix, privatus an in potestate sit, aut fuerit, aut futurus sit, consideratur; aut denique aliquid eorum quæritur, quæ fortunæ esse attributa intelliguntur. Habitus autem; quoniam in aliqua perfecta et constanti animi aut corporis absolute consistit, quo in genere est virtus,

¹ Ea de re.

scientia, et quæ contraria sunt; res ipsa, causa posita, docebit, ecquid hic quoque locus suspicionis ostendat. Nam affectionis quidem ratio perspicuam solet præ se gerere conjecturam, ut amor, iracundia, molestia: propterea quod et ipsorum vis intelligitur, et quæ res harum aliquam rem consequantur, faciles cognitu sunt. Studium autem quoniam est assidua et vehemens ad aliquam rem applicata magna cum voluntate occupatio, facile ex eo ducetur argumentatio, quam res ipsa desiderabit in causa. Item ex consilio sumetur aliquid suspicionis. Nam consilium est, aliquid faciendi non faciendive excogitata ratio. Jam facta, et casus, et orationes, quæ sunt omnia (ut in confirmationis præceptis dictum est) in tria tempora distributa, facile erit videre, ecquid afferant ad conjecturam confirmandam suspicionis.

X. Ac personis quidem res eæ sunt attributæ, ex quibus omnibus unum in locum coactis, accusatoris erit improbatione hominis uti. Nam causa facti parum firmitudinis habet, nisi animus ejus, qui insimulatur, in eam suspicionem adducatur, ut a tali culpa non videatur abhorruisse. Ut enim animum alicujus improbare nihil attinet, quum causa, quare peccaverit, non ¹ intercessit: sic

¹ Intercesserit.

causam peccati intercedere leve est, si animus nulli minus honestæ rationi affinis ostenditur. Quare vitam ejus, quem arguit, ex ante factis accusator improbare debebit, et ostendere, si quo in pari ante peccato convictus sit. Si id non poterit; si quam in similem ante suspicionem venerit, ac maxime, si fieri poterit, simili aliquo in genere ejusdem modi causa aliqua commotum peccasse, aut in æque magna re, aut in majore, aut in minore: ut si, quem pecunia dicat inductum fecisse, possit demonstrare aliqua in re ejus aliquod factum avarum. Item in omni causa naturam, aut victum, aut studium, aut fortunam, aut aliquid eorum, quæ personis attributa sunt, ad eam causam, qua commotum peccasse dicet, adjungere, atque ex dispari quoque genere culparum, si ex pari sumendi facultas non erit, improbare animum adversarii oportebit: « Ut si avaritia inductum arguas fecisse, et avarum eum, quem accuses, « demonstrare non possis; aliis affinem esse vitiiis « doceas, et ex ea re non esse mirandum, qui in illa « re turpis, aut cupidus, aut petulans fuerit, hac « quoque in re eum deliquisse. » Quantum enim de honestate et auctoritate ejus, qui arguitur, deductum est, tantumdem de facultate totius est defensionis deminutum. Si nulli affinis poterit vitio reus ante admissio demonstrari; locus inducetur

ille, per quem hortandi iudices erunt, ut veterem famam hominis nihil ad rem putent pertinere. Nam eum ante celasse, nunc manifesto teneri; quare non oportere hanc rem ex superiori vita spectari, sed superiore vitam ex hac re improbari, et aut potestatem ante peccandi non fuisse, aut causam; aut, si hæc dici non poterunt, dicendum erit illud extremum, non esse mirum, si nunc primum deliquerit. Nam necesse est, eum, qui velit peccare, aliquando primum delinquere. Sin vita ante acta ignorabitur, hoc loco præterito, et cur præteratur, demonstrato, argumentis accusationem statim confirmare oportebit.

XI. Defensor autem primum, si poterit, debet vitam ejus, qui insimulabitur, quam honestissimam demonstrare. Id faciet, si ostendet aliqua ejus nota et communia officia: quod genus, in parentes, cognatos, amicos, affines, necessarios; etiam quæ magis rara et eximia sunt, si ab eo cum magno aliquo labore, aut periculo, aut utraque re, quum necesse non esset, officii causa, aut in rempublicam, aut in parentes, aut in aliquos eorum, qui modo expositi sunt, factum aliquid esse dicet; deinde si nihil deliquisse, nulla cupiditate impeditum ab officio recessisse. Quod eo confirmatius erit, si, quum potestas impune aliquid faciendi minus ho-

neste fuisse dicitur, voluntas ei faciendi demonstrabitur abfuisse.

Hoc autem ipsum genus erit eo firmitus, si eo ipso in genere, quo arguetur, integer antea fuisse demonstrabitur: ut si, quum avaritiæ causa fecisse arguatur, minime omni in vita pecuniæ cupidus fuisse doceatur. Hic illa magna cum gravitate inducetur indignatio, juncta conquestioni, per quam miserum facinus esse, et indignum demonstrabitur, quum animus omni in vita fuerit a vitiis remotissimus, eam causam, putare, quæ homines audaces in fraudem rapere soleat, castissimum quoque hominem ad peccandum potuisse impellere; aut iniquum esse, et optimo cuique perniciosissimum, non vitam honeste actam tali in tempore quam plurimum prodesse, sed subita ex criminatione, quæ conungi quamvis facile possit, non ex ante acta vita, quæ neque ad tempus fingi, neque ullo modo immutari possit, facere judicium.

Sin autem in ante acta vita aliqua turpitudines erunt; aut falso venisse in eam existimationem dicentur, aut ex aliquorum invidia, aut obrectatione, aut falsa opinione; aut imprudentiæ, necessitudini, aut persuasioni adolescentiæ, aut alicui non malitiôsæ animi affectioni attribuentur, aut dissimili in genere vitiorum, ut animus non omni-

no integer, sed a tali culpa remotus esse videatur. Ac si nullo modo vitæ turpitude, aut infamia leniri poterit oratione; negare oportebit de vita ejus et moribus quæri, sed de eo crimine, quo de arguatur: quare, ante factis omissis, illud, quod instet, agi oportere.

XII. Ex facto autem ipso suspiciones ducentur, si totius administratio negotii ex omnibus partibus pertentabitur: atque hæ suspiciones partim ex negotio separatim, partim communiter ex personis atque ex negotio proficiscuntur. Ex negotio duci poterunt, si eas res, quæ negotiis attributæ sunt, diligenter considerabimus. Ex iis igitur in hanc constitutionem convenire videntur genera¹ earum omnia, partes generum pleræque.

Videre igitur primum oportebit, quæ sint continentia cum ipso negotio, hoc est, quæ ab re separari non possunt. Quo in loco satis erit diligenter considerare, quid sit ante rem factum, ex quo spes perficiendi nata, et faciendi facultas quæsitæ videatur; quid in ipsa re gerenda; quid postea consecutum sit.

Deinde ipsius est negotii gestio pertractanda. Nam hoc genus earum rerum, quæ negotio attributæ sunt, secundo in loco nobis est expositum.

¹ *Vulg. eorum.*

Hoc ergo in genere spectabitur locus, tempus, occasio, facultas: quorum uniuscujusque vis diligenter in confirmationis præceptis explicata est. Quare, ne aut hic non admonuisse, aut ne eadem iterum dixisse videamur, breviter demonstrabimus, quid quaque in parte considerari oporteat. In loco igitur opportunitas, in tempore longinquitas, in occasione commoditas ad faciendum idonea, in facultate copia et potestas earum rerum, propter quas aliquid facilius fit, aut sine quibus omnino confici non potest, consideranda est.

Deinde videndum est, quid adjunctum sit negotio, hoc est, quid majus, quid minus, quid æque magnum sit, quid simile: ex quibus conjectura quædam ducitur, si, quemadmodum res majores, minores, æque magnæ similesque agi soleant, diligenter considerabitur. Quo in genere eventus quoque videndus erit, hoc est, quid ex unaquaque re soleat evenire, magnopere considerandum est; ut metus, lætitia, titubatio.

Quarta autem pars erat ex iis, quas negotiis dicebamus esse attributas, consecutio. In ea quæruntur ea, quæ gestum negotium confestim, aut ex intervallo consequuntur. In qua videbimus eorum quæ consuetudo sit, eorum quæ lex, eorum quæ actio, eorum quæ rei artificium sit, aut usus, aut exercitatio, hominum aut approbatio, aut offensio;

ex quibus nonnunquam elicitur aliquid suspitionis.

XIII. Sunt autem aliquæ suspiciones, quæ communiter et ex negotiorum, et ex personarum attributionibus sumuntur. Nam et ex fortuna, et ex natura, et ex victu, studio, factis, casu, orationibus, consilio, et ex habitu animi aut corporis pleraque pertinent ad easdem res, quæ rem credibilem, aut incredibilem facere possunt, et cum facti suspicione junguntur.

Maxime enim quæri oportet in hac constitutione, primum potueritne aliquid fieri; deinde equo ab alio potuerit; deinde facultas, de qua ante diximus; deinde utrum id facinus sit, quod pœnitere fuerit necesse; item quod spem celandi non haberet; deinde necessitudo; in qua, num necesse fuerit id aut fieri, aut ita fieri, quæritur. Quorum pars ad consilium pertinet, quod personis attributum est, ut in ea causa, quam exposuimus. Ante rem erit, quod in itinere se tam familiariter applicaverit, quod sermonis causam quæsierit, quod simul deverterit, cœnarit. In re, nox, somnus. Post rem, quod solus exierit, quod illum tam familiarem comitem tam æquo animo reliquerit, quod cruentum gladium habuerit.

Horum pars ad consilium pertinet. Quæritur

enim, utrum videatur diligenter ratio faciendi esse habita et excogitata, an ita temere, ut non verisimile sit, quemquam tam temere ad maleficium accessisse. In quo quæritur, num quo alio modo commodius potuerit fieri, vel a fortuna administrari. Nam sæpe, si pecuniæ, si adjumenta, si adiutores desint, facultas fuisse faciendi non videtur. Hoc modo si diligenter attendamus, apta inter se esse intelligimus hæc, quæ negotiis, et illa, quæ personis sunt attributa.

Hic neque facile est, neque necessarium distinguere, ut in superioribus partibus, quo pacto quidque accusatorem, et quomodo defensorem tractare oporteat. Non necessarium, propterea quod, causa posita, quid in quamque conveniat, res ipsa docebit eos, qui non omnia hic se inventuros putabunt, sed [ad ea, quæ præcepta sunt, comparationis modo] quamdam in commune mediocrem intelligentiam conferent: non facile autem, quod et infinitum est tot de rebus utramque in partem singillatim de unaquaque explicare, et alias aliter hæc in utramque partem causæ solent convenire. Quare considerare hæc, quæ exposuimus, oportebit.

XIV. Facilius autem ad inventionem animus incedet, si gesti negotii et suam, et adversarii narra-

tionem sæpe et diligenter pertractabit, et ¹ quod quæque pars suspicionis habebit, eliciens, considerabit, quare, quo consilio, qua spe perficiendi quidque factum sit: cur hoc modo potius, quam illo; cur ab hoc potius, quam ab illo; cur nullo adjutore, aut cur hoc; cur nemo sit conscius, aut cur sit, aut cur hic sit; cur hoc ante factum sit; cur hoc ante factum non sit; cur hoc in ipso negotio; cur hoc post negotium; aut quid factum de industria, aut quid rem ipsam consecutum sit; constetne oratio aut cum re, aut ipsa secum; hoc hujusne rei sit signum, an illius, an ² et hujus et illius, et utrius potius; quid factum sit, quod non oportuerit, aut non factum, quod oportuerit.

Quum animus hac intentione omnes totius negotii partes considerabit, tum illi ipsi in medium conservati loci procedent, de quibus ante dictum est; et ³ tum ex singulis, tum ex conjunctis argumenta certa nascentur. Quorum argumentorum pars probabili, pars necessario in genere versabitur. Accedunt autem ad conjecturam sæpe quæstiones, testimonia, rumores: quæ contra omnia uterque simili via præceptorum torquere ad suæ causæ commodum debet. Nam et ex quæstione suspi-

¹ Quid. ² Abest et. ³ Quum.

ciones, et ex testimonio, et ex rumore aliquo pari ratione, ut ex causa, et ex persona, et ex facto duci oportebit.

Quare nobis et ii videntur errare, qui hoc genus suspicionum artificii non putant indigere, et ii, qui aliter hoc de genere, ac de omni conjectura præcipiendum putant. Omnis enim iisdem ex locis conjectura sumenda est: nam et ejus, qui in quæstione aliquid dixerit, et ejus, qui in testimonio, et ipsius rumoris causa et veritas ex iisdem attributionibus reperietur. Omni autem in causa pars argumentorum est adjuncta eî causæ solum, quæ dicetur, et ab ipsa ita ducta, ut ab ea separatim in omnes ejusdem generis causas transferri non satis commode possit; pars autem est pervagator, et aut in omnes ejusdem generis, aut in plerasque causas accommodata.

XV. Hæc ergo argumenta, quæ transferri in multas causas possunt, locos communes nominamus. Nam locus communis aut certæ rei quamdam continet amplificationem: ut si quis hoc velit ostendere, eum, qui parentem necarit, maximo supplicio esse dignum; quo loco, nisi perorata et probata causa, non est utendum: aut dubiæ, quæ ex contrario quoque habeat probabiles rationes argumentandi: ut suspicionibus credi oportere, et contra,

suspicionibus credi non oportere. Ac pars locorum communium ¹ per indignationem, aut per conquestionem inducitur, de quibus ante dictum est; pars per aliquam probabilem utraque ex parte rationem.

Distinguitur autem oratio atque illustratur maxime, raro inducendis locis communibus, et aliquo loco, jam certioribus illis [auditoribus, et] argumentis confirmatis. Nam et tum conceditur commune quiddam dicere, quum diligenter aliquis proprius causæ locus tractatus est, et auditoris animus aut renovatur ad ea, quæ restant, aut omnibus jam dictis exsuscitatur. Omnia enim ornamenta elocutionis, in quibus et suavitatis et gravitatis plurimum consistit, et omnia, quæ in inventione ² verborum et sententiarum aliquid habent dignitatis, in communes locos conferuntur. Quare, non ut causarum, sic oratorum quoque multorum communes loci sunt. Nam nisi ab iis, qui multa exercitatione magnam sibi verborum et sententiarum copiam comparaverint, tractari non poterunt ornate, et graviter, quemadmodum natura ipsorum desiderat. Atque hoc sit nobis dictum communiter de omni genere locorum communium.

XVI. Nunc exponemus, in conjecturalem con-

¹ Aut per. ² Et verborum.

stitutionem qui loci communes incidere soleant: suspicionibus credi oportere, et non oportere; rumoribus credi oportere, et non oportere; testibus credi oportere, et non oportere; quæstionibus credi oportere, et non oportere; vitam ante actam spectari oportere, et non oportere; ejusdem esse, qui in illa re peccarit, et hoc quoque admisisse, et non esse ejusdem; maxime spectari causam oportere, et non oportere. Atque hi quidem, et si qui ejusmodi ex proprio argumento communes loci nascentur, in contrarias partes deducuntur.

Certus autem locus est accusatoris, per quem auget facti atrocitatem; et alter, per quem negat malorum misereri oportere: defensoris, per quem calumnia accusatorum cum indignatione ostenditur; et per quem cum conquestione misericordia captatur. Hi, et ceteri omnes loci communes, ex iisdem præceptis sumuntur, quibus ceteræ argumentationes: sed illæ tenuius, et acutius, et subtilius tractantur; hi autem gravius, et ornatus, et cum verbis, tum etiam sententiis excellentibus. In illis enim finis est, ut id, quod dicitur, verum esse videatur; in his, tametsi hoc quoque videri oportet, tamen finis est amplitudo. Nunc ad aliam constitutionem transeamus.

XVII. Quam est nominis controversia, quia vis vocabuli definienda verbis est, constitutio definitiva

dicitur. Ejus generis exemplo nobis posita sit hæc causa: « C. Flaminius is, qui consul rempublicam « male gessit bello Punico secundo, quum tribunus « plebis esset, invito senatu, et omnino contra vo-
« luntatem omnium optimatum, per seditionem ad
« populum legem agrariam ferebat. Hunc pater suus
« concilium plebis habentem de templo deduxit:
« arcessitur majestatis. » Intentio est, « Majestatem
« minnisti, quod tribunum plebis de templo de-
« duxisti. » Depulsio est, « Non minui majestatem. »
Quæstio est, « Majestatemne minuerit. » Ratio,
« In filium enim quam habebam potestatem, ea
« usus sum. » Rationis infirmatio, « At enim, qui
« patria potestate, hoc est, privata ¹ quadam, tri-
« bunitiam [potestatem], hoc est, populi potesta-
« tem infirmat, minuit is majestatem. » Judicatio
est, « Minuatne is majestatem, qui in tribunitiam
« potestatem patria potestate utatur. » Ad hanc
judicationem argumentationes omnes afferri oportebit.

Ac ne quis forte arbitretur, nos non intelligere, aliam quoque incidere constitutionem in hanc causam; eam nos partem solam sumimus, in quam præcepta nobis danda sunt. Omnibus autem partibus hoc in libro explicatis, quivis omni in causa,

¹ *Al. male unciis includunt quadam.*

si diligenter attendet, omnes videbit constitutiones, et earum partes, et controversias, si quæ forte in eas incident. Nam de omnibus perscribemus.

Primus ergo accusatoris locus est, ejus nominis, et earum partes, et controversias, si quæ forte in eas incident. Nam de omnibus perscribemus. Primus ergo accusatoris locus est, ejus nominis, cujus de vi quæritur, brevis, et aperta, et ex hominum opinione definitio, hoc modo: « Majestatem « minuere, est de dignitate, aut amplitudine, aut « potestate populi, aut eorum, quibus populus po-
« testatem dedit, aliquid derogare. » Hoc si breviter expositum, pluribus verbis est et rationibus confirmandum, et ita esse, ut descriperis, ostendendum. Postea ad id, quod definieris, factum ejus, qui accusabitur, adjungere oportebit, et ex eo, quod ostenderis esse; verbi causa, majestatem minuere; docere, adversarium majestatem minuisse, et hunc locum totum communi loco confirmare, per quem ipsius facti atrocitas, aut indignitas, aut omnino culpa cum indignatione au-geatur.

Post erit infirmanda adversariorum descriptio. Ea autem infirmabitur, si falsa demonstrabitur. Hoc ex opinione hominum sumetur, quum, quemadmodum, et quibus in rebus homines in consuetudine scribendi, aut sermocinandi eo verbo uti soleant, considerabitur. Item infirmabitur, si turpis, aut inutilis esse ostendetur ejus descriptionis approbatio, et si, quæ incommoda consecutura sint, eo con-

cesso, ostendetur; id autem ex honestatis et utilitatis partibus sumetur, de quibus in deliberationis præceptis exponemus: et si cum definitione nostra adversariorum definitionem conferemus, et nostram, veram, honestam, utilem esse demonstrabimus; illorum, contra. Quæremus autem res, aut majori, aut pari in negotio similes, ex quibus affirmetur nostra descriptio.

XVIII. Jam si res plures erunt definiendæ: ut, si quæretur, « Fur sit, an sacrilegus, qui vasa ex privato sacra surripuerit; » erit utendum pluribus definitionibus; deinde simili ratione causa tractanda. Locus autem communis in ejus malitiam, qui non modo rerum, verum etiam verborum potestatem sibi arrogare conetur, ut et faciat quod velit, et id, quod fecerit, quo velit nomine appellet.

Deinde defensoris primus locus est, item nominis brevis, et aperta, et ex opinione hominum descriptio, hoc modo: « Majestatem minuere, est aliquid de republica, quum potestatem non habeas, administrare. » Deinde hujus confirmatio similibus et exemplis, et rationibus. Postea sui facti ab illa definitione separatio. Deinde locus communis, per quem facti utilitas, aut honestas adaugetur.

Deinde sequitur adversariorum definitionis reprehensio, quæ iisdem ex locis omnibus, quos ac-

cusatori præscripsimus, conficitur; et cetera post eadem præter communem locum inducentur. Locus autem communis erit defensoris is, per quem indignabitur, accusatorem sui periculi causa non res solum convertere, verum etiam verba commutare conari. Nam illi quidem communes loci, qui aut calumniæ accusatorum demonstrandæ, aut misericordiæ captandæ, aut facti indignandi, aut a misericordia deterrendi causa sumuntur, ex periculi magnitudine, non ex causæ genere, ducuntur. Quare non in omnem causam, sed in omne causæ genus incidunt. Eorum mentionem in conjecturali constitutione fecimus. Inductione autem, quum causa postulabit, utemur.

XIX. Quum autem actio translationis aut commutationis indigere videtur, quod non aut is agit, quem oportet, aut cum eo, quicum oportet, aut apud quos, qua lege, qua pena, quo crimine, quo tempore oportet, constitutio translativa appellatur. Hujus nobis exempla permulta opus sunt, si singula translationum genera quæramus: sed quia ratio præceptorum similis est, exemplorum multitudine supersedendum est. Atque in nostra quidem consuetudine multis de causis fit, ut rarius incidant translationes. Nam et prætorii exceptionibus multæ excluduntur actiones, et ita jus civile habemus constitutum, ut causa cadat is, qui non, quemadmo-

dum oportet, egerit. Quare in jure plerumque versantur. Ibi enim et exceptiones postulatur, et quodammodo agendi potestas datur, et omnis conceptio privatorum judiciorum constituitur. In ipsis autem judiciis rarius incidunt, et tamen si quando incidunt, ejusmodi sunt, ut per se minus habeant firmitudinis. confirmantur autem assumpta alia aliqua constitutione: ut in quodam judicio, « Quum « venefici cujusdam nomen esset delatum, et, quia « parricidii causa subscripta esset, extra ordinem « esset acceptum, quum in accusatione alia quædam crimina testibus et argumentis confirmarentur, parricidii autem solum mentio facta esset; « defensor in hoc ipso multum oportet et diu consistat: quum de nece parentis nihil demonstratum « sit, indignum facinus esse, ea pœna afficere « eum, qua parricidæ afficiuntur; id autem, si « damnetur, fieri necesse esse, quoniam et id « causæ subscriptum, et ex ea re nomen extra ordinem sit acceptum. Ea igitur pœna si affici reum « non oporteat, damnari quoque non oportere, « quoniam ea pœna damnationem necessario consequatur. » Hic defensor pœnæ commutationem ex translativo genere inducendo, totam infirmabit accusationem. Verumtamen ceteris quoque crimi-

• • • Damnetur.

nibus defendendis conjecturali constitutione translationem confirmabit.

XX. Exemplum autem translationis in causa nobis positum sit hujusmodi: « Quum ad vim faciendam quidam armati venissent, armati contra præsto fuerunt, et cuidam equiti romano, quidam ex armatis, resistenti, gladio manum præcidit. Agit « is, cui manus præcisa est, injuriarum. Postulat « is, quicum agitur, a prætore exceptionem, EXTRA « QUAM IN REUM CAPITIS PRÆJUDICIUM FIAT. Hic is, « qui agit, judicium purum postulat: ille, quicum « agitur, exceptionem addi ait oportere. » — Quæstio est, « Excipiendum sit, an non. » — Ratio, « Non enim oportet, in recuperatorio judicio, « ejus maleficii, de quo inter sicarios quaritur, « præjudicium fieri. » — Informatio rationis, « Ejusmodi sunt injuriæ, ut de his indignum sit non « primo quoque tempore judicari. » — Judicatio, « Atrocitas injuriarum satisne causæ sit, quare, « dum de ea judicetur, de aliquo majore maleficio, « de quo judicium comparatum sit, præjudicetur. » Atque exemplum quidem hoc est. In omni autem causa ab utroque dari oportebit, a quo, et per quos, et quomodo, et quo tempore aut agi, aut judicari, aut quid statui de ea re conveniat.

Id ex partibus juris, de quibus post dicendum est, sumi oportebit, et ratiocinari, quid in simili-

bus rebus fieri soleat, et videre, utrum malitia aliud agatur, aliud simuletur, an stultitia, an necessitudine, quod alio modo agi non possit, an occasione agendi sic sit iudicium aut actio constituta, ac recte sine ulla re ejusmodi res agatur. Locus autem communis contra eum, qui translationem inducet; fugere iudicium ac poenam, quia causæ diffidat. A translatione autem; omnium fore perturbationem, si non ita res agantur, et in iudicium veniant, quo pacto oporteat; hoc est, si aut cum eo agatur, quicum non oporteat, aut alia poena, alio crimine, alio tempore; atque hanc rationem ad perturbationem iudiciorum omnium pertinere. Tres igitur eæ constitutiones, quæ partes non habent, ad hunc modum tractabuntur. Nunc generalem constitutionem, et partes ejus consideremus.

XXI. Quum et facti, et facti nomine concessio, neque ulla actionis illata controversia, vis et natura, et genus negotii ipsius quaeritur; constitutionem generalem appellamus*. Hujus primas esse partes duas nobis videri diximus, negotialem, et iudiciali. Negotialis est, quæ in ipso negotio juris civilis habet¹ implicatam controversiam. Ea

* Lib. 1, 9.

¹ Implicatam.

est hujusmodi: « Quidam pupillum heredem fecit; pupillum autem ante mortuum est, quam in suam tutelam¹ venisset. De hereditate ea, quæ pupillo venit, inter eos, qui patris pupilli heredes secundi sunt, et inter agnatos pupilli controversia est. Possessio heredum secundorum est. » Intentio est agnatorum, « Nostra pecunia est, de qua is, cujus agnati sumus, testatus non est. » Depulsio est, — « Imo nostra, qui heredes secundi testamento patris sumus. » Quaestio est, « Utrorum sit. » Ratio est, « Pater enim et sibi, et filio testamentum scripsit, dum is pupillus esset. » Quare, quæ filii fuerunt, testamento patris nostra fiant necesse est. » Infirmatio est rationis, « Imo pater sibi scripsit, et secundum heredem non filio, sed sibi jussit esse. Quare, præterquam quod ipsius² fuit, testamento illius vestrum esse non potest. » Judicatio, « Possitne quisquam de filii pupilli re testari; an heredes secundi ipsius patrisfamilias, non filii quoque ejus pupilli heredes sint. » Atque hoc non alienum est, quod ad multa pertineat, ne aut nusquam, aut usquequaque dicatur, hic admonere. Sunt causæ, quæ plures habent rationes in simplici constitutione: quod fit, quum id, quod factum est, aut quod defenditur,

¹ Veniret. ² Fuit in testamento illius.

pluribus de causis rectum, aut probabile videri potest, ut in hac ipsa causa. Supponatur enim ab heredibus hæc ratio: « Unius enim pecuniæ plures, « dissimilibus de causis, heredes esse non possunt, « nec unquam factum est, ut ejusdem pecuniæ alius « testamento, alius lege heres esset; » infirmitas hæc erit, « Non est una pecunia: propterea, quod « altera jam erat pupilli adventitia; ejus heres « non, illo tempore, testamento quisquam scriptus « erat, si quid pupillo accidisset: et de altera, patris etiam nunc mortui voluntas plurimum valebat, quæ jam mortuo pupillo suis heredibus concedebat. »

Judicatio est, « Unane pecunia fuerit: » ac, si hæc erunt usi infirmitate, « Posse plures esse « unius pecuniæ heredes dissimilibus de causis; » de eo ipso judicatio nascitur, « Possintne ejusdem « pecuniæ plures dissimilibus generibus esse heredes. »

XXII. Ergo una in constitutione intellectum est, quomodo et rationes, et rationum infirmitates, et præterea judicationes plures fiant. Nunc hujus generis præcepta videamus. Utrisque, aut etiam omnibus, si plures ambigent, jus ex quibus rebus constet, est considerandum. Initium ergo ejus ab natura ductum videtur: quædam autem ex utilitatis ratione aut perspicua nobis, aut obscura, in con-

suetudinem venisse; post autem, approbata quædam, aut a consuetudine aut a vero utilia visa, legibus esse firmata: ac naturæ quidem jus esse, quod nobis non opinio, sed quædam innata vis afferat, ut religionem, pietatem, vindicationem, observantiam, veritatem. Religionem, eam, quæ in metu et cærimonia deorum sit, appellant: pietatem, quæ erga patriam, aut parentes, aut alios sanguine conjunctos officium conservare moneat: gratiam, quæ in memoria, et remuneratione officiorum, et honoris, et amicitiarum observantiam teneat: vindicationem, per quam, vim, et contumeliam, defendendo, aut ulciscendo, propulsamus a nobis, et a nostris, qui nobis esse cari debent, et per quam peccata punimus: observantiam, per quam ætate, aut sapientia, aut honore, aut aliqua dignitate antecedentes veremur et colimus: veritatem, per quam damus operam, ne quid aliter, quam confirmaverimus, fiat, aut factum aut futurum sit. Ac naturæ quidem jura minus ipsa quærentur ad hanc controversiam, quod neque in hoc civili jure versantur, et a vulgari intelligentia remotiora sunt; ad similitudinem vero aliquam, aut ad rem amplificandam sæpe sunt inferenda.

Consuetudinis autem jus esse putatur id, quod voluntate omnium sine lege vetustas comprobavit. In ea autem jura sunt quædam ipsa jam certa prop-

ter vetustatem. Quo in genere et alia sunt multa, et eorum multo maxima pars, quæ prætores edicere consuerunt. Quædam autem genera juris jam certa consuetudine facta sunt: quod genus, pactum, par, judicatum. Pactum est, quod inter aliquos convenit, quod jam ista justum putatur, ut jure præstari dicatur. Par, quod in omnes æquabile est. Judicatum, de quo jam ante sententia alicujus, aut aliquorum constitutum est. Jam jura legitima ex legibus cognosci oportebit. His ergo ex partibus juris, quidquid aut ex ipsa re, aut ex simili, aut ex majore minoreve nasci videbitur, attendere, atque elicere pertentando unamquamque partem juris oportebit. Locorum autem communium, quoniam (ut ante dictum est) duo sunt genera, quorum alterum dubiæ rei, alterum certæ continet amplificationem, quid ipsa causa det, et quid augeri per communem locum possit et oporteat, considerabitur. Nam certi, qui in omnes incidant, loci, præscribi non possunt: in plerisque fortasse ab auctoritate jurisconsultorum, et contra auctoritatem dici oportebit. Attendendum est autem et in hac, et in omnibus, num quos locos communes, præter eos, quos exposuimus, ipsa res ostendat. Nunc juridiciale genus et partes ejus consideremus.

¹ Lamb. pro, minus eleganter.

XXIII. Juridicialis est, in qua æqui et iniqui natura, et præmii aut pœnæ ratio quæritur. Hujus partes sunt duæ, quarum alteram absolutam, assumptivam alteram nominamus. Absoluta est*, quæ ipsa in se, non ut negotialis implicite et abscondite, sed patentius et expeditius recti et non recti quæstionem continet. Ea est hujusmodi: « Quum Thebani Lacedæmonios bello superavissent, et fere mos esset Graiis, quum inter se bellum gessissent, ut ii, qui vicissent, tropæum aliquod in finibus statuerent, victoriæ modo in præsentia declarandæ causa, non ut in perpetuum belli memoria maneret; æneum statuerunt tropæum. Accusantur apud Amphictyonas, id est, apud commune Græciæ concilium. » Intentio est, « Non oportuit. » Depulsio est; « Oportuit. » Quæstio est, « Oportueritne. Ratio est, « Eam enim ex bello gloriam virtute peperimus, ut ejus æterna insignia posteris nostris relinquere vellemus. » Infirmatio est, « Attamen æternum inimicitiarum monumentum Græios de Graiis statuere non oportet. » Judicatio est, « Quum summæ virtutis celebrandæ causa Græii de Graiis æternum inimicitiarum monumentum statuerint, rectene, an contra fecerint. » Hanc ideo rationem subjecimus, ut hoc causæ genus

* Ad Herenn. II, 13.

ipsum, de quo agimus, cognosceretur. Nam si eam supposuissemus, qua fortasse usi sunt: « Non enim « juste, neque pie bellum gessistis; » in relationem criminis delaberemur, de qua post loquemur. Utrumque autem causæ genus in hanc causam incidere perspicuum est. In hanc argumentationes ex iisdem locis sumendæ sunt, atque in causam negotialem, qua de ante dictum est. Locos autem communes et ex causa ipsa, si quid inerat indignationis aut conquestionis, et ex juris utilitate, et natura multos et graves sumere licebit, et oportebit, si causæ dignitas videbitur postulare.

XXIV. Nunc assumptivam partem juridicialis consideremus. Assumptiva igitur tunc dicitur, quum ipsum ex se factum probari non potest, aliquo autem foris adjuncto argumento defenditur. Ejus partes sunt quatuor: comparatio, relatio criminis, remotio criminis, concessio.

Comparatio est, quum aliquod factum, quod per se ipsum non sit probandum, ex eo, cujus id causa factum est, defenditur. Ea est hujusmodi: « Quidam imperator, quum ab hostibus circumsi-
« deretur, neque effugere ullo modo posset, de-
« pactus est cum eis, ut arma et impedimenta re-
« linqueret, milites educeret: itaque fecit: armis et
« impedimentis amissis, præter spem milites con-
« servavit. Accusatur majestatis. » Incurrit huc de-

fnitio. Sed nos hunc locum, de quo agimus, consideremus.

Intentio est, « Non oportuit arma et impedi-
« menta relinquere. » Depulsio est, « Oportuit. »
Quæstio est. « Oportueritne. » Ratio est, « Milites
« enim omnes periissent. » Infirmatio est, aut
conjecturalis, « Non periissent; » aut altera con-
jecturalis, Non ideo fecisti. » Ex quibus sunt judi-
cationes, « Periissentne; » et, « Ideone fecerit; »
aut hæc comparativa, cujus nunc indigemus, « At
« enim satius fuit amittere milites, quam arma et
« impedimenta hostibus concedere. » Ex qua judi-
catio nascitur, « Quum omnes perituri milites es-
« sent, nisi ad hanc pactionem venissent, utrum
« satius fuerit amittere milites, an ad hanc condi-
« tionem venire. »

Hoc causæ genus ex his locis tractari oportebit, et adhibere ceterarum quoque constitutionum rationem atque præcepta; ac maxime conjecturis faciendis * infirmare illud, quod cum eo, quod crimini dabitur, ii, qui accusabuntur, comparabunt. Id fiet, si aut id, quod dicent defensores futurum fuisse, nisi id factum esset, quo de facto iudicium est, futurum fuisse negabitur; aut si alia ratione, et aliam ob causam, ac dicet se reus fecisse, demons-

* Supra, cap. v.

trabitur esse factum. Ejus rei confirmatio, et item contraria de parte infirmatio ex conjecturali constitutione sumetur. Sin autem certo nomine malefici vocabitur in iudicium, sicut in hac causa (nam majestatis accessitur), definitione et definitionis præceptis uti oportebit.

XXV. Atque hoc quidem plerumque in genere accidit, ut ¹ et conjectura et definitione utendum sit. Sin aliud quoque aliquod genus incidet, ejus generis præcepta licebit huc pari ratione transferre. Nam accusatori maxime est in hoc elaborandum, ut id ipsi factum, propter quod sibi reus concedi putat oportere, quam plurimis infirmet rationibus. Quod facile est, si quam plurimis constitutionibus ² aggreditur id improbare.

Ipsa autem comparatio, separata a ceteris generibus controversiarum, sic ex sua vi considerabitur, si illud, quod comparabitur, aut non honestum, aut non utile, aut non necessarium fuisse, aut non tantopere utile, aut non tantopere honestum, aut non tantopere ³ necessarium demonstrabitur.

Deinde oportet accusatorem, illud, quod ipse arguat, ab eo, quod defensor comparat, separare. Id autem faciet, si demonstrabit, non ita fieri solere, neque oportere, neque esse rationem, quare hoc

¹ Abest et. ² Aggrediatur. ³ Necessarium fuisse.

propter hoc fiat, ut, propter salutem militum, ea, quæ salutis causa comparata sunt, hostibus tradantur. Postea comparare oportebit cum beneficio maleficium, et omnino id, quod arguitur, cum eo, quod factum ab defensore ¹ laudatur, aut faciendum fuisse demonstrabitur, contendere, et hoc extenuando, maleficii magnitudinem simul adaugere. Id fieri poterit, si demonstrabitur, honestius, utilius; magis necessarium fuisse ² id, quod vitari reus, quam illud, quod fecerit. Honesti autem et utilis et necessarij vis et natura in deliberationis præceptis cognoscetur*.

Deinde oportebit ipsam illam comparativam judicationem exponere, tanquam causam deliberativam, et de ea ex deliberationis præceptis deinceps dicere. Sit enim hæc judicatio, quam ante exposuimus: « Quum omnes perituri milites essent, nisi « ad hanc pactionem venissent, utrum satius fuerit « perire milites, an ad hanc pactionem venire. » Hoc ex locis deliberationis, quasi aliquam in consultationem res veniat, tractari oportebit.

XXVI. Defensor autem, quibus in locis ab accusatore aliarum constitutiones erunt inductæ, in iis ipsis quibusque ex iisdem constitutionibus defensionem

¹ Laudabitur. ² Illud.

* Infra, cap. 51.

comparabit; ceteros autem omnes locos, qui ad ipsam comparationem pertinerebunt, ex contrario tractabit.

¹ Loci communes erunt, accusatoris, in eum, qui quum de facto turpi aliquo, aut inuiti, aut utroque fateatur; quaerat tamen aliquam defensionem, et facti inuitilitatem, aut turpitudinem cum indignatione ² proferre; defensoris, nullum factum inutile, neque turpe, neque item utile, neque honestum putari oportere, nisi, quo animo, quo tempore, qua de causa factum sit, intelligatur: qui locus ita communis est, ut bene tractatus in hac causa, magno ad persuadendum momento futurus ³ sit; et alter locus, per quem, magna cum amplificatione, beneficii magnitudo ex utilitate, aut honestate, aut facti necessitudine ⁴ demonstratur; et tertius, per quem res expressa verbis, ante oculos eorum, qui audiunt, ponitur, ut ipsi se quoque idem facturos fuisse arbitrentur, si sibi illa res, atque ea faciendi causa per idem tempus accidisset.

Relatio criminis est, quum reus id, quod arguitur, confessus, alterius se inductum peccato, jure fecisse demonstrat. Ea est hujusmodi: « Horatius,

¹ Loci autem. ² Proferre. Defensoris est. ³ Sit. Et. ⁴ Demonstratur. Et.

« occisis tribus ¹ Cariatius, et duobus amissis fra-
« tribus, domum se victor recepit. Is animadvertit
« sororem suam de fratrum morte non laborantem;
« sponsi autem nomen appellatam identidem Cu-
« riatii cum gemitu et lamentatione. Indigne pas-
« sus, virginem occidit. Accusatur.»

Intentio est, « Injuria sororem occidisti. » De-
pulsio est, « Jure occidi. » Questio est, « Jurene
« occiderit. » Ratio est, « Illa enim hostium mor-
« tem lugebat, fratrum negligebat; me et populum
« romanum vicisse moleste ferebat. » Infirmatio
est, « Tamen a fratre indemnata necari non oport-
« tuit. » Ex qua judicatio fit: « Quum Horatia fra-
« trum mortem negligeret, hostium lugeret, fratris
« et populi romani victoria non gauderet, oportue-
« ritne eam a fratre indemnata necari. »

XXVII. Hoc in genere causa; primum si quid
ex ceteris dabitur constitutionibus, sumi oportebit,
sicut in comparatione praeceptum est; postea si qua
facultas erit, per aliquam constitutionem illum, in
quem crimen transfertur, defendere; deinde, levius
esse, quod in alterum peccatum reus transferat,
quam quod ipse susceperit; postea translationis
partibus uti ²: et ostendere a quo, et per quos, et

¹ Ernest. maluit Cariatibus, et post, Curiatis, e mss.

² Supra, cap. 19.